

процесі політичної соціалізації. Це зумовлює актуальність подальшого дослідження процесів політичної соціалізації студентської молоді, оскільки саме ця молодь покликана забезпечити розвиток і процвітання незалежної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. *Социальная психология: Учебник для вузов. 2-е изд., доп. и перераб.* – М., 1988.
2. Загородній Ю.І., Курило В.С., Савченко С.В. *Політична соціалізація студентської молоді в Україні: досвід, тенденції, проблеми.* – К., 2004.
3. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. *Педагогический словарь для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений.* – М., 2000.
4. *Політологічний словник: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонока.* – К., 2005.
5. *Социологический энциклопедический словарь / Ред. Г.В. Осипов.* – М., 2000.
6. Шляхтун П.П. *Політологія (теорія та історія політичної науки): Підручник.* – К., 2002.
7. Щепанский Я. *Элементарные понятия социологии.* – М., 1969.

УДК 32.019.57: 169.191

Устина Стефанчук

ПОЛІТИЧНА МІФОТВОРЧІСТЬ ЯК РІЗНОВИД МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ

© Стефанчук У., 2006

Досліджено використання міфологізації в масовій свідомості як основи для впровадження технологій маніпулятивного політичного впливу. Розглянуто найпоширеніші міфологеми та особливості їх використання в українському суспільстві з метою формування в населення певних колективних стереотипних установок та уявлень.

The research is devoted to mythologization's use in public consciousness as a base of the introduction of the technologies of manipulative political influence. The most well spread mythologems and the specialties of their use in Ukrainian society with the aim of forming some collective stereotypical attitudes and opinions are considered.

Актуальність та постановка проблеми. Дослідження природи та особливостей використання різного роду технологій впливу на масову свідомість, де особливо важливим є розгляд ментально-психологічних передумов такого впливу через активізацію механізмів колективного підсвідомого, зокрема, через залучення архаїчних міфологізованих світоглядних образів, набуває все більшої актуальності. Принциповим у цьому разі є виробити систему засобів захисту та протидії подекуди антигуманному та психотропному політичному впливу та маніпулюванню.

Ступінь вивчення проблеми. Комплексні дослідження технологій політичного впливу, зокрема психограмування та міфологізації, були розпочаті в середині ХХ ст. (Г. Шіллер, Е. Адорно, Е. Ноель-Нойман, П. Лазерсфельд, Х. Ортега-і-Гасет) але вони стосуються більшою мірою філософського чи соціологічного обґрунтування явища політичного маніпулювання. З другої половини ХХ ст. з'являються на пострадянському просторі праці та окремі публікації, що розглядають такі технології з політико-психологічного ракурсу, і ґрунтуються на розсекреченні та викритті ряду великих політичних маніпуляцій (С. Кара-Мурза, Г. Почепцов та ін.) які проте можна зачислити швидше до науково-популярної літератури. Лише окремі аспекти цієї проблеми розглядаються вітчизняними дослідниками та самими політтехнологами – О. Покальчук, Д. Видріним, М. Томенком, В. Карасьовим.

Зважаючи на складність та недостатнє вивчення проблематики, **метою роботи** є: по-перше, розглянути сутнісні характеристики так званої міфологізованої свідомості, адекватність реакції та аналітичні здібності розуму об'єкта впливу. По-друге, проаналізувати найпоширеніші міфологеми та специфіку їх експлуатації з метою штучного формування масових настроїв в Україні.

Об'єктом дослідження виступають технології політичного впливу та маніпулювання масовою свідомістю, **предметом** – політична міфотворчість.

Виклад основного матеріалу. Політичний міф можна розглядати як форму колективної психіки, яка пояснює політичну реальність цілісними чуттєво-образними засобами. Особливостями міфу є те, що він, по-перше спирається на віру, по-друге, не піддається верифікації, а за своєю природою є ірраціональним, і здійснює постійний вплив на масову свідомість. За рахунок зазначених особливостей міф може грати конструктивну та деструктивну роль у суспільстві. Так, скажімо, в кризовий період міфологізація колективної свідомості є порятунком від усвідомлення болючої реальності, що стоїть на заваді повному відчуженню населення від громадсько-політичного життя, або, з іншого боку, міфологізація певного політичного лідера чи конкретної ідеї може також бути значним фактором консолідації народу. Сучасні міфи дуже часто мають під собою основу в формі особливого глибинного пласту колективного підсвідомого, яким є архетип, що відображає через символи та образи попередні історичні нашарування у вигляді вірувань, цінностей та традицій.

На соціально-політичних міфах – ілюзорних ідеях, які є носіями визначених цінностей та норм, сприймаються на віру, без критичного осмислення, – ґрунтуються різного роду технології маніпулювання. Так, для прикладу, вкажемо, що знаний в світовому науковому товаристві дослідник технологій маніпулятивного впливу Г. Шіллер, запропонував кілька універсальних міфологем (адже є й окремі міфи, актуальні лише для певних груп, які ґрунтуються на внутрішньогрупових, національних, етнічних тощо уявленнях), що становлять основу маніпулювання свідомістю [12, с. 202–249; 13, с. 3–11].

Міф про нейтралітет. Для досягнення найбільш ефективного результату факт маніпулювання повинен залишатися непоміченим, успіх гарантований лише за умов, коли об'єкт маніпуляції вірить в те, що все, що відбувається з ним, – природне і неминуче. Наприклад, важливо, щоб люди вірили в нейтральність, незаангажованість уряду, ЗМІ, системи освіти, які начебто є за межами конфліктних соціальних інтересів. З іншого боку, можлива протилежність вищезгаданому міфу: розповсюдження серед мас впевненості, що усе довкола – продажна та вороже, що довіряти не можна нікому. Така міфологема також може являти певний інтерес для конкретної групи, в конкретних умовах, з певною метою.

Міф про індивідуальний та особистий вибір. Однією із технологій маніпулювання є створення ілюзії про повагу до індивідуальності. Мова йде про переконання людини в тому, що вона, будучи наділеною розумом та здатністю логічно аналізувати ситуацію, постійно здійснює власний, ніким та нічим не продиктований вибір. На цьому фундаменті й ґрунтується уся конструкція маніпуляції. Натомість людина постійно знаходиться під впливом цілого ряду факторів, як зовнішніх, так і внутрішніх, цілеспрямовано та штучно створених.

Міф про незмінність людської природи. Людські прагнення мають здатність сприяти соціальним змінам. Поведінка людини великою мірою залежить від сповідуваних нею теорій про її ж власне призначення, так би мовити місію, подібні уявлення здатні впливати на поведінку, спосіб мислення, накладаючи свої стереотипи та штампи. Відтак, певні уявлення детермінують формування дійсності. Прикладом маніпулювання через цей міф є трансляція великої кількості програм, які містять лише агресію та насилля, і пояснюють власну спрямованість тим, нібито вони дають людям те, чого вони прагнуть.

Загалом міфи створюються з метою утримання людей під контролем тих чи інших зацікавлених сторін, а спеціальний метод передачі міфа робить технологію впливу ще ефективнішою. Міфологізації масової свідомості сприяє загальна ідеологія – теорія та практика нового типу культури – фрагментованої. Потік незв'язаної інформації прискорює та спрощує вплив; багатоманітність (на перший погляд видається, що людину оточує плюралізм та альтернативність інформації, натомість вся річ не в різноманітності, а в кількості – великий обсяг однотипних повідомлень) інформативних джерел ускладнює процес осмислення та здатність аналізувати. Міф не мав би ґрунту для існування без посередництва певних лінгвістичних конструктів, він ніби виконує роль своєрідної кодованої мови між сторонами, наприклад, між людиною та суспільством, або суспільством і державою, причому мови, зрозумілої інколи лише обмеженому колу людей (одній із сторін, що часто забезпечує її виграшність).

Ментальні характеристики українського народу, традиції, особливості колективної психології, а ще історичні умови, постійне перебування та розвиток в умовах екзистенціального межового стану, зумовили сприятливість українського ґрунту для творення та поширення власних міфів, і подекуди експорту чужих. “Історична доля країни “великої руїни”, яка погіршувалася постійними небезпеками, убоління за власне життя та волю, обумовила зміну буття з нижчої форми біотичного існування на його вищу екзистенційну форму, де “вісню ставлення до життя” стає не воно саме, а ідеал чи ідея, що переступають межі життя” [8, с. 153]. Оскільки первісне об'єднання людей, шукаючи для себе пояснення грізним силам природи, –

витворює свою міфологічну світосистему, так і український народ століттями нашаровував традиції та цінності, органічно переплетені із колективним безсвідомим, що ставали основою або інколи наслідком свого тлумачення неблаганної навколишньої дійсності у вигляді міфів.

Міфологічну конструкцію сприйняття світу дуже часто використовують в недемократичних країнах, витворюючи ніби власну легенду в межах непрозорого, закритого суспільства, що подовжує тривалість існування цього обмеженого простору, хоча цікавим парадоксом є те, що маніпулювання є поширеним явищем в демократичних системах, де воно є необхідним, і тому часто – тотальним. З початком перехідного періоду в Україні з'явилися нові політичні міфи, які заповнили психологічну порожнечу, утворену внаслідок відмирання попередніх цінностей, установок, і загалом типу культури. Так постав міф про тотальну перебудову, проте, оскільки це був лише міф, залишилась стара номенклатура, бюрократичні методи управління, а інколи й ще не віджила попередня психологія. Згодом починає з'являтися багато штучних міфів через нову форму впливу – “іміджмейкінг” (формування іміджу), так постають за допомогою джерел масової інформації все нові міфічні конструкції та герої. Демократизація вносить нові віяння та тенденції в процес міфотворчості.

Попередня епоха в Україні витворила міф про адміністративну модель організації суспільства: керівник щиро вірив у своє беззастережне, монополізоване право керувати світом, а виконавці готові були виконувати його накази, усвідомлюючи, що це їхня неминуча участь та обов'язок. Ці вихідні обставини, а також довгий період фрустрації, коли безвихідь та недовіра до влади досягли апогею, почав формувати нову, проте дуже стійку міфологему, наслідком якої була тотальна недовіра, неповага до будь-якої влади, почуття, яке свого часу аналізував В. Липинський, розглядаючи це в контексті комплексу меншовартості [5, с. 80–83]. Реалії сьогодення породжують нове усвідомлення – буденності та доступності влади, що вже не є покликанням обраних, на відміну від попереднього образу (агресивного), це пояснювалось, навпаки, неможливістю досягнути, зрозуміти владу та еліту, що, зрештою, призвело до її сакралізації.

З іншого боку, характерним для українського суспільства є міф, який має під собою стійку основу архетипу, і полягає в персоніфікації, уособленні влади, відтак здатності до гіперболізації негативних або позитивних рис політичного лідера шляхом колективного самонавіювання, що інколи суперечить здоровому глузду і свідчить про відсутність елементарної політичної грамотності.

Іншим, не менш важливим моментом є створення міфу про відсутність конфліктів в суспільстві (ґрунтується на міфологемі, запропонованій Г. Шіллером) [12, с. 268; 9, с. 3–5], де політичне відчуження громадян, небажання бути залученими до політичного процесу, розглядаються як згода через порозуміння з владою, а не як згода внаслідок апатії. Це можна охарактеризувати як свого роду “пасивний нігілізм” в суспільстві, коли людина підкоряється витвореним міфам, не чинячи спротиву, не внаслідок власної віри в ці міфи, а через байдужість, відчуття власного безсилля та неспроможності до змін (такого роду нігілізм може або загострювати вплив моральних цінностей та принципів, або ж повністю їх нівелювати). Тим не менше українське суспільство вкрай політизоване, проте такого роду активність носить радше характер політиканства, висловлення суджень, які не ґрунтуються на політичній обізнаності, поінформованості, і є свідченням браку політичної культури. На жаль, часто каналами передачі інформації є сумнівного походження ЗМІ, а також чутки, плітки та інші “примітивні” типи комунікації, які не мають і не можуть мати в своїй основі об'єктивності чи критичності, а відтак породжують радше судження та переконання (навіть не позиції), які базуються на зовнішніх, поверхневих характеристиках об'єкта, або які є наслідком безпрецедентного маніпулювання такою неосвіченістю.

Іншою технологією, що ґрунтується на міфологізації дійсності, є апелювання в політичній риторичі до історичного минулого; цей метод як психотехніка впливу базується на активізації колективної пам'яті через залучення певних спільних образів та стереотипів. За таким принципом, зокрема, діє цілеспрямовано створений та підживлюваний стереотип “кращого минулого”, який є яскравим свідченням посткомуністичної свідомості, та витворених епохою міфів, хоча простежується також тенденція до нівеляції цінності “розвитку”, причому суспільство не прагне повернення колишнього ладу, і не орієнтується на майбутнє, що є ще одним із проявів нігілізму в українському суспільстві. Іншим прикладом апеляції до досвіду колективного підсвідомого є використання архетипічних асоціацій у формі тваринних мотивів на символіці певних політичних сил, так, наприклад, з'являються символи – бджоли (ПРП), голуба (ПУХ), ластівки (УРП) або вербалізовані символи, як, наприклад, політична партія ЗУБР.

Глибинною причиною творення все нових та нових міфологем, архетипів, активізації архаїчного підсвідомого як спільного історичного досвіду є багато колективних комплексів, які формувались і продовжують це робити внаслідок історичних умов та традицій, а також ментально-характерологічних особливостей. Одним

із таких комплексів є, наприклад, “комплекс меншовартості”, проаналізований багатьма українськими дослідниками, наслідком якого є поява ідей вищості української раси та нації, доісторичне походження, “обраність народу” тощо, як психологічний захист і протидія подразникам, що здатні активізувати комплекс.

Цікавим також є те, що внаслідок нерівномірного розвитку різних етнічних українських територій (наприклад: Наддніпрянщини та Галичини; постійне розмежування, не лише адміністративно-територіальне, але й психологічне на схід та захід), відсутності спільних традицій, історичного минулого, відтак колективної пам'яті, породжує різне сприйняття тих чи інших цінностей, образів, міфологічних конструктів. Це часто спричиняє наростання конфлікту та непорозуміння, про що писав в середині минулого століття український культуролог М. Шлемкевич, і що залишається актуальним й сьогодні [13, с. 3–20]. Так з'являється протистояння на рівні “ми” – “вони”, яке проявляється найчастіше в буденній свідомості. Подібна конструкція як чітке протиставлення своєї власної щільної групи – чужій (з'являється ілюзія ворожості: невідоме, значить – вороже) характерна ознака архаїзованої, а відтак “регресуючої” [11, с. 63] суспільної свідомості.

Висновки. Перехідний період в державі відобразився на масовій свідомості і ознаменував собою трансформацію та зміну установок, прагнень, мотивації українського народу, відтак самоідентифікації, що поклало початок формуванню громадянськості як особливого соціально-духовного стану. Проте із звільненням від колишніх стереотипів, заповнюючи утворену прогалину формуються та активізуються нові, що ґрунтуються вже не стільки на штучно створених конструктах, скільки на ментальній характерології, архетипізації та міфологізації сприйняття дійсності, що в поєднанні із впровадженням політичних технологій, досягли нечуваних результатів в деформації масової свідомості. Перебування в стані постійного пошуку, внутрішнього дисонансу, де ще не віджили попередні, століттями нав'язані стереотипи та міфи, на які нашарувались нові, перетворили громадськість на простір, незахищений перед масштабним впровадженням політичних технологій, не здатний протистояти зовнішнім впливам, проте наділений здатністю поглинати безліч інформаційних потоків. Проте варто також зазначити, що в умовах штучної зміни та нівелювання ідейних, інтелектуальних, культурних засобів підтримання суспільної організації в формі певного ладу, єдиним способом регуляції та відтворення духовної системи виступають власне архаїчні шари колективної свідомості, уявлення та традиції, на яких і творяться нові міфи.

Перспектива подальших досліджень. Запропонована проблематика потребує подальшого вивчення технологій політичного маніпулювання, зважаючи на їх постійне оновлення та творення нових. Надзвичайно важливим є розгляд шкідливості процесу штучного програмування для особистості, відтак вироблення механізмів захисту, а також підготовка рекомендацій з приводу правового регулювання зазначеного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варій М.Й. *Психологія та вибір технології*. – Львів, 2002.
2. Вашкевич В. *Історична пам'ять як функція історичної свідомості // Політичний менеджмент*. – 2004. – № 6(9). – С. 23–31.
3. Грабовська І.О. *Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру // Сучасність*. – 1998. – №5 – С. 58–70.
4. Донченко О., Романенко Ю. *Архетипи соціального життя і політика. (Глибинні регулятиви психологічного повсякдення): Монографія*. – К., 2001.
5. Канетті Е. *Маса і влада*. – К., 2001.
6. Кара-Мурза С. *Манипуляція сознанием*. – М., 2001.
7. Кульчицький О. *Основи філософії та філософічних наук*. – Мюнхен–Львів, 1995.
8. Нойман Э. *Происхождение и развитие сознания*. – М.–К., 1998.
9. Ноэль-Нойман Э. *Общественное мнение: Открытые спирали молчания*. – М., 1996. [Http://rels.obninsk.com/cd/scd/open/m-10/0101-6.htm](http://rels.obninsk.com/cd/scd/open/m-10/0101-6.htm).
10. Почетцов Г.Г. *Психологические войны*. – М.–К., 2002.
11. Розумний М. *Політичний вибір України*. – К., 1999.
12. Шиллер Г. *Манипуляторы сознанием*. – М., 1980.
13. Шлемкевич М. *Галичанство*. – Львів, 1997.
14. Шпорлюк Р. *Імперія та нації*. – К., 2000.